

УДК 321.8

Ткачук Іванна Дмитрівна –
здобувач кафедри філософії
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

ДЕМОКРАТІЯ – ІСТИННА ЧИ ІЛЮЗОРНА СВОБОДА?

Досліджено еволюцію позицій філософів і вчених стосовно демократії, поширення її ідей у всьому світі. З'ясовано спроможність демократичного суспільно-державного устрою реально забезпечити права та свободи людини.

Ключові слова: держава; демократія; свобода; народовладдя.

*О, як би в дурні мені не пошитись,
Щоби без вольності не залишитись!*

Г. С. Сковорода

Сьогоднішня в нашій країні та у світі загалом є вкрай бурхливим ста бентежним. Воно насичене постійними змінами, як позитивними, так і негативними. Люди, перебуваючи в цьому конгломераті подій, прагнуть стабільності та балансу. Кожен хоче, аби його почули і щоб його думку врахували. І так було споконвіку, що підтверджено історією. Про «сім'ю вольну, нову» писав ще Тарас Шевченко. Іван Франко у своєму вірші «Вічний революціонер – дух, що тіло рве до бою, рве за поступ, шастя й волю...» вказує на людську волелюбність. Тому завжди тривали пошуки шляху, який би вгамував такі прагнення. Одним із них є саме демократія – урядування «іменем народу, силами народу й для народу», найважливішою цінністю якого є свобода – особиста, політична, національна, культурна. Проте в сучасних умовах особливої актуальності набуває питання: чи дійсно демократія є тією рушійною силою на благо народу, чи це просто слово, гасло або психологічний маневр, які владолюби-політики використовують для особистих цілей?

Цій проблематиці постійно приділяли увагу, починаючи з античності. Так, у Греції та античному Римі головною формою організації суспільства була громадська община, тобто релігійний союз сімей і племен. Громадяни як члени сім'ї, племені та громадської общини організовували суспільні відносини на основі принципу «демократії», особливістю якого були громадська рівність, виборність і підзвітність, визначення строків повноважень, невтручання влади в майнові відносини, свобода слова, рівність усіх перед законом.

Демократію як спосіб політичної життєдіяльності полісу (міста-держави), як і власне термін «демократія», було започатковано в Стародавній Греції. Для греків демократія означала правління більшості, до того ж, відповідно до тогочасних реалій, – таку більшість, становили бідні та неосвічені люди. Правлячий клас у давньогрецькій демократії не міг бути більшістю ще й тому, що до нього не належали раби, чужинці, жінки, які загалом становили переважну більшість мешканців Афін. Зважаючи на це, видатні мислителі античності – Платон та Аристотель вкрай негативно оцінювали її. У такому контексті аналогічною була європейська думка до кінця XVIII ст.

Уперше з філософської позиції спробував оцінити демократію грецький філософ Платон. У своєму діалозі «Держава» він виокремив п'ять форм державного устрою: одну правильну (аристократію) і чотири хибні (тимократію, олігархію, демократію й тиранію). Ідеальною формою правління Платон уважав аристократію (владу найкращих), найбільш хибною – тимократію (владу честолюбців), де владу зосереджено в руках воїнів, які бажають збагатитися. Таким чином, тимократія еволюціонує в олігархію (владу багатіїв), де суспільство поділено за майновим станом і введено жорсткі майнові цензи. Коли експлуатація бідняків досягає критичної межі, вони повстають і скидають владу багатіїв, устанавлюючи демократію. В умовах цього режиму владні посади заміщуються за жеребом, що призводить до неефективного управління. Демократія передбачає владу на чолі з представниками народу, які злочинним шляхом узурпують владу й стають тиранами. Таким чином, тиранія є найгіршою формою устрою поліса.

Платон критикує демократію як устрій, який шкодить інтересам громадян. На думку філософа, у демократичних державах побутує надзвичайно лояльне ставлення до злочинців. «За такого державного ладу людина, засуджена до смерті або вигнання, продовжує жити в суспільстві: вона, ніби ніким не помічена, розгулює просто як напівбог», – зазначає Сократ, персонаж діалогу Платона «Держава» [1, с. 373].

Демократичний устрій, на думку Платона, не передбачає врахування професій людей, які переходять на державну службу. Особу поважатимуть, якщо її підтримає більшість. Водночас її професійні якості ігнорують. Демократичне суспільство поділяється на три групи: трутні, багатії та народ. Так, на чолі державного апарату, часто стоять ледарі й невігласи, чого не може бути в умовах олігархії [1, с. 382].

Аристотель спростував ідею рівності, стверджуючи, що коли визнати підлеглисть жінок і рабів, постає питання, чи мають бути політично рівними всі громадяни? Дехто вважає це бажаним, оскільки всі перевороти спрямовані на врегулювання власності. Проте найбільші злочини спричиняє надмірність, а не злидні: ніхто у світі не стає тираном, аби тільки не мерзнути.

На думку мислителя, повноцінним уряд є тоді, коли він має на меті добро для всієї громади, а поганим – коли дбає лише про себе. Існує три форми врядування: монархія, аристократія й конституційне правління (політія). До трьох поганих належать: тиранія, олігархія й демократія [2, с. 169–170].

Грунтуючись на такому баченні, на заміну демократії як неправильної форми правління Аристотель запропонував змішане правління (політію). У Стародавньому Римі змішане правління набуло розвитку у вигляді специфічного устрою – республіки, де вся влада не повинна належати ні одному, ні кільком, ні багатьом. До речі, саме це мало б забезпечувати можливість тим, хто управляє, піднятися над особистими й класовими інтересами, визначаючи пріоритетність блага всієї спільноти.

Згодом ідею народовладдя було збагачено християнськими цінностями, практикою врядування міст-держав Італії, республіканськими ідеалами Н. Макіавеллі, концепціями державного (Ж. Боден) та народного (Ж.-Ж. Руссо) суверенітету,

механізмом поділу влади Ш. Монтек'є. Остаточну зміну світосприйняття на користь демократії пов'язують із Новим часом – добою буржуазних революцій в Англії та на європейському континенті, становленням США у формі демократичної республіки як «влади законів, а не людей». Не меш вагомим є й те, що засновники США зосередили увагу на конкретному дослідженні таких ключових інститутів демократії, як вибори, поділ влади, механізм «стримувань і противаг», статус законодавчої влади, гарантії прав меншості та прав і свобод людини, місцеве самоврядування, незалежність судової влади [3, с. 58–59].

Ш. Монтек'є зауважив, що демократія, наділяючи кожного часточкою влади, зумовлює конфлікт приватних інтересів із громадським благом. Запорукою врядування такого типу він уважав чесноту. Повноваження правителів не мають ніяких інших гарантій, крім виборів, тому в певному сенсі вони мають забути про себе та за можливості подолати прагнення використовувати владу лише на власну користь або на користь панівної верхівки (зазвичай заможних і впливових осіб).

Насправді ця думка належала Платону. Гостро критикуючи демократичний устрій, він зазначав, що демократія керується принципом, згідно з яким політика має регулюватися анархією матеріальних бажань. З огляду на це, демократичний уряд нездатний наслідувати жодну істинну ідею, адже якщо державна влада передбачає задоволення бажань, вона обслуговує, зрештою, економіку в широкому сенсі слова й підкоряється лише двом критеріям: багатству, яке дає найстабільніший абстрактний засіб задоволення бажань, і opinio, що визначає об'єкти бажання та глибоку віру, з якою ми маємо ними оволодіти.

На думку британського філософа Карла Поппера, демократія є не тільки неможливою, а й недоцільною. Її неможливо встановити навіть суто технічно, оскільки не існує таких механізмів, що забезпечували б пряме народоправство з будь-якого питання на всіх рівнях. До того ж, демократія є недоцільною, оскільки абсолютна більшість народу некомпетентна у вирішенні конкретних питань щодо управління державою. Різноманітні концепції демократії спрямовані на подолання цієї суперечності.

Історичне минуле багатостраждального українського народу є важливим аргументом, що підтверджує таку істину. У цьому контексті постає логічне запитання: чи лише демократичний і цивілізований суспільно-державний устрій, який ґрунтується на законності й справедливості, може реально забезпечити незалежність держави, права та свободи всіх суб'єктів правових відносин?

Дійсно, з позиції теорії демократії визнання народу єдиним джерелом влади є умовою реалізації такої форми правління, коли влада здійснюється народом і в інтересах народу. Водночас закріплення цього принципу має важливі наслідки для формування правової держави, оскільки саме через встановлення народного суверенітету відбувається суттєве обмеження державної влади, а у відносинах «держава – людина (суспільство)» встановлюється паритет на користь останньої [4, с. 45–46].

Історично принцип законності формується разом із демократією як формою здійснення політичної влади, набуваючи подальшого розвитку в умовах становлення громадянського суспільства, демократичної правової держави. Раніше законність не вимагала оцінки правомірності діяльності держави під час правотворчості. Тому законними досить часто визнавали також дії з виконання таких законів, що були узаконеним свавіллям, виявом беззаконня панівної еліти.

Закріплення й розвиток демократії зумовили перетворення вимоги дотримання законів на такий загальний принцип законності, який є незаперечним і не передбачає ніяких винятків, навіть для держави та її органів.

Так, законними не може бути визнано нормативні акти, спрямовані на закріплення свавілля влади, чим би це не було вмотивовано і якої б «правової» форми не набувало. Підґрунтям правозаконності може слугувати лише правовий закон [5, с. 132].

Чітке закріплення Конституцією України стратегії прагнення до формування демократичної, соціальної, правової держави, основоположних демократичних принципів політичного життя, організації та діяльності органів державної влади надзвичайно актуалізувало аналіз проблематики народовладдя у вітчизняній політичній та правовій науці.

Правління народу лише розпочинається з його визнання як джерела влади, позаяк на шляху її практичної реалізації постає така проблема: яким способом і засобами потрібно забезпечувати вплив народу на здійснення влади, сформованої від імені народу та здійснюваної щодо нього?

Окремі науковці, яких зазвичай називають «ревізіоністи», вважають, що авторитаризм є невід'ємною ознакою демократії. Серед них, наприклад, Огюстен Кошен (1876–1916 рр.), Франсуа Фюре (1927–1997 рр.), Ігор Шафаревич (1923 р.н.). Вони інтерпретують демократію як латентну владу меншості над більшістю, котра утримує свою владу завдяки штучному формуванню громадської думки (зазвичай шляхом маніпуляцій), а коли довіра до правлячої меншини зникає в більшості громадян, то така меншина є схильною навіть до терору задля збереження свого панування.

Логічно постає питання: демократія – це свобода, чи влада народу? Яким чином відбувається це народовладдя? Для прикладу можна проаналізувати останні події в Україні. Люди переконані, що живуть у демократичній державі з конституційним правом на свободу слова, свободу думки, а також беруть участь в управлінні країною. Але, реально поглянувши на стан речей у нашій державі, ми можемо побачити істинну картину. Так, після тоталітарного режиму СРСР ми можемо сміливо висловлювати власну думку. Проте що далі? Чи почує нас демократична влада? Чи виконає вона наші вимоги? Чи покращили ситуацію мирні мітинги, демонстрації? Прикро писати, але факт залишається фактом. Нас нерідко використовують представники влади для власних потреб. Адже, як стверджує сучасний український філософ Сергій Дацюк, «демократія по-українськи – це управління олігархів, професійних політиків і чиновників в умовах цілковитого ігнорування громадянського суспільства».

Творець дав нам цінний шанс – бути на землі людиною, істотою мислячою, розсудливою, з унікальними можливостями, безмежним потенціалом, благородною та миролюбивою. Допоки

ми визнаватимемо пріоритетність чистого розуму, а в наших серцях пануватиме любов, доти окремі егоцентричні прошарки прикриватимуться ілюзорними важелями впливу на свідомість, такими, як демократія, адже вони чітко усвідомлюють, що люди від народження є вільними та наділені правом бути щасливими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платон. Государство / Платон // Сочинения : в 3 т. / под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. Ч. 1. – С. 89–454.
 2. Бертран Р. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – Київ : Основа, 1995. – 759 с.
 3. Петришин О. Влада народу – народовладдя: основа демократичної держави / О. Петришин // Право України. – 2009. – № 11. – С. 58–65.
 4. Гриню Р. Правова держава і демократія: питання взаємодії та взаємозв'язку / Р. Гриню // Право України. – 2010. – № 7. – С. 45–46.
 5. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
-